

Zbornik
Instituta za kriminološka i
sociološka istraživanja
2008 / Vol. XXVII / 1-2 / 161-170

Originalni naučni rad
UDK: 303.42:343.614
316.624:616.89-008.441.44
ID broj: 153828620

ISTRAŽIVANJE SAMOUBISTVA - METODOLOŠKE OSOBNOSTI*

Branislava Knežić*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu

O samoubistvu se, često, u naučnoj i stručnoj literaturi govori i piše na uopštenim i nepotpunim evidencijama različitih službi (policije, pravosuđa, javne statističke službe, institucija socijalne i zdravstvene zaštite). Istraživati i objašnjavati spoljašnje (društveno-porodične) i unutrašnje (samoubilačke dispozicije i motive) faktore samoubistva metodološki je neozbiljno samo na podacima "neverne" statistike.

Osobnost istraživanja samoubistava proizilazi kako iz uslova (društvenih, političkih, ekonomskih, kulturnih, porodičnih i ličnih) tako i iz uzorka, izvora i dostupnosti podataka.

Namera i zadatak ovog teksta je razmatranje mogućnosti primene analize dokumenata (kvalitativne i kvantitativne), biografske metode i studije slučaja, imajući u vidu sve specifičnosti istraživane pojave, u naučnom proučavanju samoubistva.

KLJUČNE REČI: samoubistvo/ metodološke osobnosti

* Rad je nastao kao rezultat na projektu "Prevenција kriminala i socijalnih devijacija" koji podižava Ministarstvo za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije, broj 149016.

* Email: knezic@beotel.yu

SAMOUBISTVO

Samoubistvo – ljudska sloboda ili slabost izbora između života i smrti i razlozi odmeravanja smisla života - pitanja su koja traju od antičke Grčke i starog Rimlja do naših dana i zaokupljaju pažnju nauke, umetnosti, filozofije, teologije. Bilo da je sagledavano kao: individualna ili društvena pojava, duševna ili telesna bolest, nedostatak ili gubitak ljubavi, nesporazum sa okolinom ili sa sobom, herojska ili "imitaciona" smrt, čin samokažnjavanja ili osvete i kažnjavanja bližnjih, ritualna (često grupna samoubistva pod dejstvom droga) ili... samoubistvo nije samo lična drama.

Samovoljno napuštanje života osuđuje se ili "opravdava" zavisno od kulture, religije, tradicije i sistema vrednosti. Ne retko, diskriminacija (sahrana bez crkvenih obreda i sl.) se prenosi u vidu sramote i stigmatizacije na potomke. Ono i dalje nosi prizvuk promašaja, neuspeha, sramote i mentalnih bolesti iako je utvrđeno da najviše 20% samoubica spada u duševne bolesnike. (Bokun: str. 210) Jasno je, da su samoubice u svojoj odluci bili prestrogi sudija sopstvene sudbine, da nisu imali milosti ni prema sebi niti prema bližnjima ali neljudski ih je posthumno proglašavati kukavicama, herojima, "ludacima". Tko smo mi da im naknadno određujemo dijagnoze, pogotovo ako ih za života nisu imali.

U ne/mogućnosti odgovora i razrešenja zagonetke zašto se pojedinci odlučuju da namerno prekrate i odustaju od života navode se kao mogući uzroci: predispozicije i mentalna oboljenja i društveno - kulturni odnosno spoljni činioci (nesklad u porodici, materijalne teškoće ili finansijski krah, profesionalni problemi, usamljenost i beznade).

Pol, starost, psihičke predispozicije i neizlečive organske bolesti, religijska pripadnost, usamljenost, nezaposlenost, meteorološki uslovi, samoubistvo u porodici, prethodni pokušaji samoubistva, alkoholizam i narkomanija se najčešće navode kao faktori suicidalnog rizika.

Kakvi god da su samoubilački razlozi moraju se sagledati u društvenom kontekstu a istraživanje samoubistva samo kao individualne ili društvene pojave moguće je jedino uslovno. I analiza pojedinačnog slučaja mora se vršiti u društvenom okviru (socio-ekonomski, politički, kulturni, religijski, vaspitno-obrazovni, porodični).

Tokom poslednjih dvadesetak godina u nas je došlo do povećanja stope samoubistva i pitanje je, koje se ne može mimoći u razmatranju svih devijantnih pojava, pa i samouništenja, koliko su: ratni sukobi, raspad zemlje, prisilne migracije i egzodus, međunarodna izolacija, sankcije i bombardovanje, povećanje dostupnog oružja, nezaposlenost, hiperinflacija, osiromašenje i nestanak srednje klase uz pojavu "novokomponovanih" bogataša, porast: korupcije, narkomanije, alkoholizma, teških oblika kriminala uz druge mikro i makro faktore aktivirali "slabosti" u pojedincima i zauvek im zamračili stvarnost? (Knežić, 2007)

METODOLOŠKE OSOBENOSTI: ŠTA I KAKO ISTRAŽIVATI

Uz opštepoznate probleme istraživanja društvenih pojava (zbog složenosti, višedimenzionalnosti...) u istraživanju samoubistva javljaju se i specifični problemi jer proučavamo one kojih više nema na osnovu njihovih pisanih tragova o motivu svog čina i zapisa različitih institucija o rasprostranjenosti, vrsti, načinu, mestu, vremenu i uzroku samoubilaštva. Ostaju za analizu, ako se do njih dođe, još i reči najbližih.

Metodologija društvenih nauka poznaje različite metodološke pristupe i postupke ali se ne može pohvaliti da je na ovom polju "daleko dogurala". Pored problema kontrole valjanosti, pouzdanosti i objektivnosti izvora podataka prisutan je problem nezabeleženih ili pogrešno zapisanih slučajeva kojima je život postao obesmišljen. Sve to daje povoda da na takvim izvorima nema mnogo prostora za naučnu analitičnost.

Osobnost proizilazi iz: predmeta tj. šta istražujemo, cilja i uzorka, izvora podataka i metoda, tehnika i instrumenata. Predrasude, stereotipe, sramota i diskriminacija potpomognute kulturom, religijom i sistemom vrednosti mogu se dodati posebnostima istraživane pojave. Složenosti predmeta iz kojeg proizilaze i pristupi (antropološki, filozofski, teološki, sociološki, psihološki, medicinski...) određuje i načine istraživanja. Samoubistvo nije problem kojem možemo prići samo s aspekta medicine odnosno psihijatrije ali ni jedino kao socio-patološki problem.

Kao antropološko – filozofsko pitanje samoubistvo je u suštini problem koji proizilazi iz odnosa čoveka prema svetu i njegovih ne/mogućnosti prihvatanja društvenih uslova. Da li nepristajanje na stvarnost koja ga okružuje pojedinca vodi odluci da dalje ne živi?

Prva specifičnost počinje od predmeta odnosno uzorka koji je postojao. "One" koje istražujemo ne možemo pitati ni: koliko su stari, ni šta su radili niti sa kim su i gde živeli, šta ih je mučilo i bolelo, ko ili koga su izneverili, čemu su stremili i nisu uspeli, da li su uživali alkohol ili drogu i još mnogo toga?

Neusklađenost, nesistematičnost i selektivno beleženje i osnovnih socio-demografskih podataka od strane policije, sudske medicine i tužilaštva predstavlja polaznu teškoću u odgovoru na pitanje – ko su samoubice? Taj se problem, bar, u istraživanju drugih pojava na živim ispitanicima ne pojavljuje.

Postavlja se i pitanje. mogu li se uopšte saznati motivi samoubistva bez onih koji su ih izvršili (bez obzira na oprostajne poruke) jer iste, iako ih ostavlja otprilike svaki peti samoubica, često govore o povodu koji je presudio. Zatim, koliko se može verovati izjavama i procenama najbližih o mogućim razlozima samoubistva? Da li su motivi potkrepljeni lekarskim dijagnozama zaista doveli do odluke dizanja ruke na sopstveni život?

Šta pojedinca goni na tu najsurovijiju odluku prema sopstvenom postojanju teško je, sa sigurnošću, odgovoriti. Motivi se mogu nabrajati i nagađati na relacijama:

- društvenih uslova,
- socio-ekonomskih, egzistencijalnih,
- teških telesnih bolesti,
- samoće i usamljenosti,
- gubitka najbližih,
- duševnih poremećaja i dr.

Razlozi su lično obojeni isto onoliko koliko su i pojedinci različiti. Oni koji ostave oprostajne poruke nude nam možda samo povode ili "okidače".

Zajedničko svima, koji su digli ruku na sebe je da nisu videli drugi izlaz. Izbor im je bio da izbora nisu imali.

Dostupnost, adekvatnost sadržaja, istinitost i potpunost izvora podataka uz nepostojanje mogućnosti ispitivanja na primarnim izvorima određuje i izbor i mogućnosti primene metoda, tehnika i instrumenata u istraživanju. Zbog osetljivosti problematike, pogotovo

pri uvidu i analizi oprostajnih poruka i pisama samoubica ako istraživač dobije takve podatke, nužno je da njihovu tajnost, privatnost i poverljivost ne dovede u pitanje.

Na žalost iz dana u dan u većini naših štampanih ali i elektronskih medija objavljuju se podaci "lešinarski", ne poštujući ljudski obzir ni moral, pa ni zakonsku obavezu. Diraju u rane pokojnika i njihovih najbližih. Kad nemaju informacije izmišljaju ih ili proglašavaju "neospornim" reči bilo čije, a jasno je, ničim dokazane činjenice. Zar to ne liči na takmičenje sa onima koji im ne mogu uzvratiti i što je još gore i ljudski bolnije nemaju ni "dozvolu" da obelodanjuju njihove samoporoze na naslovnim stranama ili u udarnim vestima. Međutim, medijsku pažnju posebno zavređuju oni čija su (samo)ubijanja, na neki način, spektakularna i senzacionalna za javnost, uvek gladnu trača.

Ta vrsta nepriličnosti u cilju podizanja tiraža ukazuje na ozbiljan problem ugrožavanja ljudskog dostojanstva i prava. I ne samo to, problem je i istraživačko-naučni jer i napisi i zapisi medija se koriste kao sekundarni izvori i podaci u istraživanju.

Čijim nalazima bilo koji i koliko korektan istraživač može pokloniti poverenje. Navedenim teškoćama bi trebalo dodati još jednu. I oni od kojih bi trebalo očekivati istinu zasnovanu na činjenicama podležu molbama porodice i prikrivaju uzrok smrti da bi udovoljili porodici i "primitivnom" čuvanju tajne porodičnog "obraza". Na neistinama i pogrešnim tumačenjima ne mogu se razbistriti postojeći problemi izvora podataka.

Samoubistvo je društvena pojava gde je proces završen i gde nemamo mogućnosti prikupljanje podataka na primarnim izvorima. Rezultati dobijeni na osnovu dostupnih statističkih podataka daju pojednostavljeni profil samoubice.

Jedna od bitnih osobenosti date pojave je da direktno istraživanje nije moguće i rad na dokumentima se koristi kao osnovni postupak. Izvori podataka mogu različiti pisani dokumenti (dnevnici, lekarski dosijeji, biografije, književna dela, izveštaji policije, tužilaštva i sudsko-medicinski nalazi, oprostajna pisama, izjave srodnika, porodice, kolega i komšija, zatim umetnička dela i...). Moguće je, iako je teško privoleti najbliže dobiti podatke kroz intervju.

Podsetimo, od teorijske utemeljenosti predmeta istraživanja zavisi i relevantnost predmeta, metoda i tehnika prikupljanja podataka. S

obzirom na predmet i realne društvene mogućnosti primene određene metode u datim okolnostima smatramo da su velike mogućnosti adaptirane metode studije slučaja i biografskog metoda uz kvalitativnu i kvantitativnu analizu dokumenata. Izborom indikatora započinje postupak vrednovanja podataka kojim bi trebalo utvrditi koliko se podaci odnose na predmet (da li se odnose direktno, indirektno ili se samo uslovno mogu dovesti u vezu s predmetom istraživanja). Upotrebljivost i istinitost podataka bi trebalo stalno imati u vidu kada je u pitanju istraživanje samoubistva.

Primena analize dokumenata (kvalitativna i kvantitativna) veoma je raznovrsna. Analizu sadržaja M. Zvonarević (Zvonarević, 1976:148-150) definiše kao "postupak za klasificiranje i kvantificiranje ranih verbalnih i neverbalnih poruka u najširem smislu rječi, prema njihovim sadržajima i formalnim karakteristikama, a u skladu s unaprijed utvrđenim općim pravilima" a zatim dodaje da "poruka označuje svaku ideju ili sistem ideja, koja se na bilo koji način – verbalni ili neverbalni, apstraktni ili konkretni – upućuje nekoj publici (primaocu poruke) posredstvom jednog ili više sredstava za komunikaciju".

Analiza dokumenata, pored kvalitativne i kvantitativne analize sadržaja, može da se primeni i na analizu dokumenta «spolja» tzv. formalna analiza. Uspješnost analize dokumenata zavisi od određivanja kategorija i jedinica analize a koje se formulišu prema predmetu istraživanja i sadržaju koji će se analizirati. Kategorije, potkategorije i šifre koje obeležavaju jedinice sadržaja, čine sistem koji se zove – kodeks (sistem klasifikacije pojmova za koje se pretpostavlja da će se javiti u dokumentu). Od onog – šta je rečeno i kako je rečeno formiraju se dve vrste kategorija: sadržaja i forme.

S. Milosavljević ukazuje na tri osnovna problema u korišćenju analize dokumenata: dostupnost, trajanje rada na analizi i dostupna sredstva i izrada kodeksa tj. funkcionalnog kategorijalnog sistema. (Milosavljević, 1980).

Navedeni problemi u slučaju istraživanja samoubistva dolaze u punom izražaju jer istraživaču trebaju posebne dozvole za uvid u dosijea samoubica (policije, tužilaštva, sudsko-medicinska). Zatim, teško je doći do pisanih ili audio tragova koji su ostali iza onih od kojih ne možemo tražiti saglasnost za "čeprkanje po intimi". Međutim, prednosti analize dokumenata, pogotovo kada je nemoguće kontaktirati ispitanike (mrtve ne govore), je što se mogu upotrebiti i mnogo vremena nakon nastanka i što se, u zavisnosti od osposobljenosti istraživača, može čitati

i "između redova" i doći do podataka koji nisu izravni. Osnovni nedostatak moramo ponovo istaći je često nepouzdanost i netačnost podataka koji se nalaze u dokumentima. Analiza dokumenata se u istraživanjima koristi uz metodu studije slučaja što je važno i na primeru proučavanja samoubistva.

Iako se studija slučaja manje koristi u naučne svrhe a više za rešavanje pojedinačnih slučajeva (dijagnostičke tehnike poremećaja ličnosti) smatramo je veoma korisnom za proučavanje samoubistva. Osnovni postupak, kako navode Good – Scates u metodi proučavanja studije slučaja je u sagledavanju svih važnijih pojava uzimajući npr. za jedinicu proučavanja pojedinca (Good-Scates, 1967).

Slučaj je sačinjen od podataka koji se mogu odnositi na neki period života ili na ceo život. Složene situacije koje su obuhvaćene datim ponašanjem podvrgavaju se ispitivanju kako bi se odredilo postojeće stanje i otkrili uzročni faktori koji deluju. Pri proučavanju pojedinačnog slučaja koriste se tehnike i instrumenti drugih metoda te se studija slučaja svrstava i u prelazne oblike (imaju sve misaone i organizacione celine ali uključuju i druge instrumente i postupke prikupljanja podataka). Tok studije slučaja može početi od sagledavanja podataka počev od: biografije, dnevnika, pisama, izveštaja i ..., posle skupljenih podataka dolazi "dijagnoza" uzorka (u slučaju samoubistva to su mogući razlozi suicida). Ova metoda podesna je i za istraživanje višestrukih slučajeva. (Knežić, 2001).

Prednost studije slučaja je što je moguće prošle, završene događaje, a to su i samoubistva, rekonstruisati na osnovu raspoloživih podataka koji se nalaze u dokumentima ili u sećanju ljudi. Iz hronološkog opisa zbivanja u životu pojedinca moguće je doći i do uzajamnih veza i uticaja tj. u ovom slučaju do pretpostavljenih motiva samoubistva.

Najčešće primedbe koje se upućuju studiji slučaja su: pristrasnost, nepouzdanost i nemogućnost uopštavanja, međutim sva bitna svojstva sociološkog metoda sadržana su u istom: očuvanje celine, relevantni kontekst, razvojna dimenzija i komplementarnost različitih izvora podataka (Bogdanović, 1993). Smatramo da ni u jednom drugom istraživačkom pristupu, a što je bitno za problem kojim se bavimo, nije prisutno toliko korišćenje različitih izvora podataka. Faktore sredine i socio-psihološke osobine pojedinca moguće je obuhvatiti metodom studije slučaja.

Biografski metod bi trebalo shvatiti kao...»praćenje procesualnog toka subjektivnog iskustva aktera, koje postaje okosnica metoda, u okvirima, strukturalnih karakteristika proučavanih pojava (Bogdanović, 1993). Biografski podaci kao "životna priča" mogu se koristiti kao sastavni deo studije slučaja kako bi se saznali pojedini aspekti života koji se mogu dovesti u vezu sa izvršenim samoubistvom.

Istraživanje samoubistva moguće je metodom studije slučaja i biografskom metodom kao samostalnom ili u kombinaciji uz analizu dokumenta što je bolja varijanta. Kombinacijom istraživačkih metoda mogu se dobiti značajna saznanja o ličnosti samoubice ali i o okolnostima (društvenim, radnim i porodičnim) koje su "mogući" faktori "nesporazuma" pojedinca sa sobom i okolinom. Navedene metode ne isključuju kvantitativni pristup i neopravdano ih je određivati samo kao kvalitativne i oštro suprotstavljati kvantitativnim istraživanjima. Ono što se još zamera navedenim metodama je da je po pravilu uzorak nereprezentativan, da je prigodan i nameran. Međutim, ako se radi "slučaj" onda se bira onaj koji je ključan, koji je po nečemu tipičan i sadrži karakteristične činioce pojave koja se istražuje.

Studija slučaja treba da se sprovede sistematično i kritično a da bi zaključci bili validniji treba koristiti različite metode prikupljanja podataka. (Fajgelj, 2005).

Metodološki pogled u prošlost (preko pisama, poruka, reči najbližih) iz kojih se vide (ne)volje samoubica i često razgovetne (o)poruke uz pomoć kvalitativnih metoda i podršku statističkih podataka pomoći će u razbistravanju: ko, kako i zašto se dobrovoljno odriče života. Složenost samoubistva kao pojave koja je "završena" određuje i osobenost načina kojima se do saznanja dolazi. Jasno je, da se u istraživanju koriste metode društvenih nauka ali specifičnost primene se ispoljava počev od formulacije problema i predmeta do cilja, hipoteza, uzorka i izvora do metoda prikupljanja podataka. Pronalaženje i dostupnost izvora, njihova subjektivnost i valjanost često daju povoda za kritičnost prema sadržaju koji nude.

UMESTO ZAKLJUČKA

S obzirom na višeslojnost i specifičnosti samoubistva, kao područja istraživanja, za očekivati je da problemu treba prići multidisciplinarno kako bi odgovori na pitanja o: ko, kako i zašto dobrovoljno odustaje

od života bili potpuniji. Svojevoljnost proisteklu iz nemogućnosti pronalaženja izlaza iz nesporazuma sa samim sobom i/ili okolinom trebalo bi uz statističke podatke javnih službi o rasprostranjenosti po: polu, godinama, načinu i mestu izvršenja upotpuniti pouzdanijim podacima, na osnovu naučno-metodološki zasnovanijih metoda, o uslovima iz kojih su samoubice "pobegle" i motivima, koje su zapisali ili ostavili da ih između redova sami pronađemo.

Da ima nešto starije od ogoljenih brojki govori nam i naše malo istraživačko iskustvo. Brojkama i kvantitativnim metodama dodajemo reči i kvalitativne metode jer se suština, kada je u pitanju odricanje od sopstvenog života, u njima nalazi.

Oproštajna pisma, dnevnici, beleške i izjave onih sa kojima su samoubice razmenjivali životne nedaće nedovoljno su iskorišteni izvori podataka za proučavanje suicida. Mi koji stremimo naučnim razbistravanjima ličnih, porodičnih i društvenih uslova, koji su uticali na odluku "presuđivanja" vlastitoj glavi, trebalo bi da se ozbiljnije suočimo sa svim osobenostima pojave čiji akteri više ne postoje. Ta posebnost utiče i na izbor metodoloških pristupa i metoda. Studija slučaja, biografski metod uz kvalitativnu i kvantitativnu analizu dokumenata su načini istraživanja koji mogu udovoljiti osobenostima predmeta istraživanja (samoubistva).

LITERATURA

- 1) BOKUN, P. (1990) *Antropološka psihijatrija*, (autorsko izdanje), Split.
- 2) BOGDANOVIĆ, M. (1993) *Metodološke studije*, Institut za političke studije, Beograd.
- 3) DIRKEM, E. (1997) *Samoubistvo*, BIGZ, Beograd
- 4) GUD, V., SKETS, D. (1967) *Metode istraživanja u pedagogiji, psihologiji i sociologiji*, Otokar Keršovani, Rijeka.
- 5) FAJGELJ, S. (2005) *Metode istraživanja ponašanja*, Centar za primenjenu psihologiju, Beograd.
- 6) KNEŽIĆ, B. (2001) *Obrazovanje i resocijalizacija – metode merenja*, Zavod za udžbenika i nastavna sredstva, Beograd
- 7) KNEŽIĆ, B. (2007) *Samoubistvo – (ne)mogućnost prilagođavanja*, u: *Kriminalitet u tranziciji: fenomenologija, prevencija i državna reakcija*, (ur. Leposava Kron) Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja

- 8) MILOSAVLJEVIĆ, S. (1980) *Istraživanje političkih pojava*, Institut za političke studije, Beograd
- 9) ZVONAREVIĆ, M. (1976) *Socijalna psihologija*, Školska knjiga, Zagreb.

SUICIDE RESEARCHES – METHODOLOGICAL SPECIFICITIES

In scientific and professional literature suicide is often discussed and written about on the basis of general and deficient data of different services (police, judicature, public statistics service, institutions of social and health protection). Exploration and explanation of external (social and family) and internal (suicidal dispositions and motives) factors of suicide grounded only on data of "unfaithful" statistics is not methodologically serious.

Specificity of suicide research emerges from the conditions (social, political, economical, cultural, family and personal) as well as from sample, source and availability of the data.

Intention and aim of this text is to consider possibilities for application of documents analysis (qualitative and quantitative), biographical methods and case studies in scientific research of suicide, having in mind all the specificities of inspected phenomenon.

KEY WORDS: suicide / methodological specificities